

ДИГРЕСИЈЕ ТИБОРА ВАРАДИЈА

Тибор Варади, *Проћивнародни осмех* (превод с мађарског језика: Арпад Вицко), Академска књига, Нови Сад 2021

На самом крају текста, у последњем пасусу, покушаћу да откријем где су догађаји, о којима се говори у овој књизи Тибора Варадија, почели.

*

Дакле, чим сам почео да пишем о књизи Тибора Варадија *Проћивнародни осмех*, одмах сам начинио грешку. Уместо да свесно и срачунато идем на понављања – јер о Варадију сам већ писао – ја сам се определио за потпуно запостављање својих текстова. И ушао сам у ћорсокак. (Прво сам морао поновити да Варади узима судске предмете из породичне адвокатске канцеларије и да то користи као замајац у својој, привидно документарној, антимиоарској, прози...)

Ова књига је, заправо, наставак књиге *Пућу у јуче*. Све што сам уочио у тој књизи, постоји и у овој. Прича о малом човеку, борба за преживљавање, историја која меље малог човека, тражење изворног значења речи, осећај за детаљ, дигресије Тибора Варадија (од пута у детињство до поређења са Америком), па Варадијева светла иронија... Те почетак сваког текста као извесно оживљавање документа.

Природно, постоје и разлике. Кључна разлика је борба за част. У књизи *Пућу у јуче* то су били двобоји, а у овој, која је пред нама, част се тражи на суду.

Наравно, проверио је то Варади, данас су судски процеси скупии – па се за част више нико не бори. Постојало је, вероватно још постоји, Веће части у статуту Друштва књижевника Војводине, али се то читало као да Веће дрешу кесу и части.

Признајем да сам се огрешии о самог себе.

Пуштам читаоца у сопствени текст и показујем какве сам све грешке правиио.

Прво сам, у жељи да будем оригиналан, кренуо директно са тврдњом да је најбољи текст о Варадију објавиио Милош Црњански у новосадском

Јединству 1919. године. (Бранио сам се тезом: шта је стотинак година у литератури? Сетио сам се и друга из Лока, који о надмудривању са комшијама Мађарима каже: „и тако ја њима, у гужви, украдем триста година“.) Наслов тог текста Милоша Црњанског је „Васпитање и револуције“. (Под васпитањем Црњански подразумева „сав и сваки рад на земљи“.) Видећемо касније како Варади брани рад.

Показао је Црњански шта све иде уз револуцију. (Покушајте ипак да читате тај текст као приказ ове Варадијеве књиге.) А бранио је рад и домаћин из Лока, који је о револуционарима рекао само једну реченицу: „Нико од њих пре рата није имао сламу у дворишту“.

Али морам рећи и шта је Црњански читао пре те, 1919. године. (Једноставно, више је знао од својих савременика.) А читао је оно што је Горки писао о Лењину. Но, онда сам морао поменути и оног коме је Црњански поклатио ту књигу Максима Горког, коју је у Загреб, донео из Беча. А тада сам се пребацио на тог другог писца, Иву Андрића, који је ту књигу приказао, али који је после Другог светског рата објавио неку причу, нешто о дедином дневнику... Наравно да сам се сетио да се Варади не одваја од дединог дневника док пише... Први је преко измишљеног дединог дневника сачувао живот, а Варади преко дединог дневника решава недоумице. Можда би прецизније било рећи – поштапа се дединим дневником.

Али, то је почетак који се одмах мора напустити. Јер све је то одвећ претенциозно, натегнуто и није у духу књиге која је пред нама. Варади је лицем окренут према малом човеку, оном човеку којег историја није ни приметила. Прекидам овај почетак док се није раширио по целом тексту.

Имао сам и други, видеће се касније, ризичнији почетак. Мислио сам да кренем од опсесивних тема Тибора Варадија.

Наиме, Варади је у једној од претходних књига цитирао Конфучија – о томе да би Конфучије када би дошао на власт – најпре вратио значење речима... Не могу да се сетим да ли је Конфучије то илустровао значењем речи ХИТНО. Као када би неки измишљени Кризни штаб заказао, неким поводом, неки хитан састанак – у уторак за суботу, на пример.

„Бира“ и у овој књизи Варади нај не-реч. Односно, не бира је Варади, већ нам прича о бирању те речи у Немачкој. Ја бих бирао нај не-реч у овој књизи. Реч која ме нервира у овој књизи, а која објективно нема везе ни са Варадијем, ни са преводиоцем, ни са лектором, јесте *суџиња*. (Мени као читаоцу није важно ког је пола судија. Чак то не бих волео ни да знам. Немам ту никаквих предрасуда.) Само ме нервира *суџиња* – нешто као слушкиња.

Кадијина жена је кадиница, а можда је судијина жена судиница, па жена судија мора бити суткиња? Тек се ту не сналазим. (Није се снашао ни мој колега док је писао реферат о младој колегиници и упустио се у сукоб са женским покретом. Сви потписници реферата су завршили на оптуженичкој клупи испред Етичке комисије. А две трећине чланова

комисије, која се нашла на тој оптуженичкој клупи, биле су колегинице.) А онда су ме асоцијације даље водиле. Морао бих поменути и судије у овој књизи. Најдражи ми је онај чије име никако не могу да запамтим. Али га је зато лако описати. Знао је да се влада у кафани, а у свом новосадском стану никада није преспавао. (Када му је воз побегао – један од оних возова који беже од путника, уместо да их чекају – спавао је у кабинету на факултету. Узгред, како овде не поменути Тошу, који је у једној од претходних књига заkasнио на јучерашњи воз.) А запамтио сам – враћам се нашем судији – и како га је Ида Сабо ућуткала. Само га је подсетила на држање за време рата. (Држање, а не дружење – ово је упутство коректору.) Ту бих се онда пребацио на то како власт бира своје кадрове, а то никако не би било разумно. Узгред, опет узгред, кад већ помињем разум – за разум у овој књизи ретко има простора. Чак Варади посебно нагласи када се разум појави. Ни ово није паметан почетак.

Долазим чак у искушење да цртежом почнем овај текст. Нацртао бих село са именом Међа. То се село селило – ни криво, ни дужно – из једне државе у другу; како би се границе померале... Али то село се није померало – ни у односу на сунце које излази и залази, ни у односу на реку која тамо протиче... Те границе би представљале историју – кад већ цртам, да цртам до краја – која квари и поправља људске животе, а село би било слика оног обичног, свакодневног, непроменљивог живота. Е, тај обичан живот тражи Варади. Тај живот који је изнад историје, изнад идеологије, изнад политике... Зар такав живот није желео да представи у својој поезији и Милета Јакшић? Онај Милета Јакшић који је написао толике странице о ветру... Има ветра и у овој књизи. Односи ветар странице судских аката из Варадијевих руку... Трчи Варади за тим папирима... (Пред очима ми је један други писац, такође, из Баната, Милан Лазаревић. Кад му ветар односи написане странице, он не устаје, не помера се. Оно што припада ветру, нека ветар и носи...) Трчи Варади за папирима, али док пише, има времена. Прича не може побећи. Дигресија је ту да допуни причу. А судски процес се више не може изгубити.

А можда би најпаметније било да сам овај приказ почео реченицом коју сам више пута написао (и на тај начин и потрошио) – о томе да литература не може да измисли оно што живот може да режира.

Варади се чак упушта и у „рат” са театром апсурда. И театар апсурда се указује као богојављенска водица у односу на оно шта се дешава током ратних и поратних година у Банату. (А посебно током првих поратних дана.)

Морамо најпре описати наслов књиге: *Противнародни осмех*. То је онај осмех који је против народа. А шта је народ? Па, народ представља ону већину, која одушевљено поздравља потезе власти. Тај противнародни осмех је у ствари подсмех, који се види са друге стране улице – чак и када је брижљиво скривен иза завесе. Јер нема толико непровидне

завесе када је противнародни осмех у питању. Мислим да се у том тренутку противнародни осмех видео и са Месеца. (Узгред, познајем човека који има теорију да су Американци спуштање на Месец снимали у Банату – кад смо већ код Месеца, а и Баната. О Американцима и кока-коли данас нећемо говорити – што не значи да их нема у књизи. Акцентат је на томе да у Банату нема људи...)

Интересантно би било писати и о ономе што се Варадију омакне. Или барем изгледа да му се омакло. Није после рата човек могао лако да се ожени (а кад је и било лако) – поготово ако је био војно лице. Морао је да има одређени број година, као и да будућа млада испуњава строге услове. Е, ту се Варадију омакла једна реченица. Нешто о томе да тог младог човека не питају колико му је година када га шаљу у рат.

Сигурно би занимљиво било испратити и причу о наглашеној објективности Тибора Варадија. Инсистира на документу, на судском процесу, на контексту, посеже понекад и за римским правом... Најозбиљније посматра и исказе оптужених. Цитирам: „пориче да је имао односе са Катарином; не сећа се да ли је имао односе са Наталијом”. Узгред, кад смо већ код „односа”, како се Варади односи према „односу”? Ту би се писци, који се упиру да опишу сам чин, могли учити једноставности од Тибора Варадија. Понекад је довољно написати „развој догађаја”, па да све буде јасно. (Мада овако огољено „развој догађаја” не говори ништа.)

Но, са друге стране, присутна је и наглашена субјективност Тибора Варадија. Све време је ту! Ту нам је са својим целокупним животним искуством: од детињства, преко београдских студентских дана и Америке, па до пуштања читаоца у своју стваралачку радионицу. Чак читаоцу понекад остави да сам одлучи шта се догодило. Али му се „омакне” и да каже шта би пресудио у конкретном случају; као и да призна да ли би пре био тужилац или адвокат... Ту нам је Варади важан и као практичан човек: помоћи ће нам саветом како да скинемо џемпер (у дугом реду); али ће нам пренети и своја искуства из мензе... (У недостатку комплетног прибора за јело – хватајте се за кашику.)

Кад смо поменули мензу, задржаћемо се на ручку као особеном сеизмографу потреса у Банату. Кад год се нешто важно/судбоносно догоди – доручак, ручак или вечера се померају. Међутим, током студија у Београду, осетио је Варади да ручак може и да се прескочи. Тај који је учинио да Варади, и не само Варади, прескочи ручак – нећемо га помињати – учинио је да многима касније заседну и ручак и живот. И не само једном.

Све је у овој књизи присутно као део једне велике приче о преживљавању. И свуда је мали, обичан човек, у центру пажње. Без обзира на то да ли је у питању жеља човека да се ожени рођеном женом, или је у питању „крађа” заборављених/остављених гађа, поред неке баре у којој се могло и окупати... Или пак прича о усвајању детета... Наравно, лепа је и прича о човеку који је током рата остварио добит.

Реч је о човеку који је купио грађевински материјал пре рата и онда на својој земљи изидао кућу, која је – после рата – вредела више од новца уложеног у грађевински материјал. Да ли има логике да данас човек који направи кућу на селу – у којем вредност нове куће ни приближно не достиже вредност утрошеног материјала – тражи повраћај изгубљеног новца? Не нападајте ме. Само користим исту логику. Ако је котао могао да се породи – можда је лепше рећи да се окоти – могао је и да крепа. Ништа не измишљам. (Плански је обесмишљен живот на селу.)

Они који су величали рад – „да нам живи, живи рад” – понекад су заборављали на рад. И јасно се види на чијој је страни Тибор Варади. Постојали су ратни профитери, радних профитера није било.

Тек сада видим да нисам писао овај текст него сам само одуговлачио и одлагао да проговорим о ономе што је најбољније. (Да је у питању фудбал, рекло би се да сам чувао резултат.) А најбољнијом ми се чини прича о одмазди – логор формиран непосредно по завршетку Другог светског рата који неће да се зове концентрациони већ радни логор – и који се налазио десетак километара од Лока, тик уз Тител, у Книћанину. (Са друге стране Тисе! Река је имала своју улогу.) О томе се, очито, мало знало. Говорим о знању обичних људи.

Једнако је страшна и судбина Јевреја који су преживели рат. Мислим на Ђерђа Ледерера. Осудити Ледерера на затворску казну због сарадње са Немцима, уистину је захтевало посебну вештину. Чак се водило рачуна и о равноправности: и жену су му осудили. Милиметарски тачно су премерили казне. Не знам како је Ледереру било када су му одузели 3000 хектара плодне земље. Мени је било теже када су му враћали земљу. Добио је четири и по хектара. Пола хектара је било под виноградом, а четири хектара под водом. Али осетио је Ледерер када је било паметно да одустане... И да поклони земљу новој држави...

Приводим текст крају. Описујем најзанимљивији лик и враћам обећани дуг. Имао сам друга у Локу, који је уместо поздрава говорио: „Ко зна зашто је то добро и зашто то није добро”. Од те реченице почињем причу о прелату Иштвану Ковачу. (Тражим оно што је добро.) Потпуно другачије гледам на прелата него деда Тибора Варадија. Видим га као мудрог човека – док га Имре Варади види најпре као човека који је, у судбоносним тренуцима по судбину мађарског народа, промашио тему...

Почетком октобра 1944. године ослободиоци су у Бечкереку. Зулумћаре. Имре Варади као члан месног Народноослободилачког одбора, позива виђеније Мађаре из Бечкерека на састанак. Шта даље радити, како се организовати, коме се обратити, како зауставити зулумћарење... Постојао је читав низ питања... Одазвало их се више од двадесеторо. Међутим, на самом састанку реч узима прелат Иштван Ковач и, како то каже Имре Варади (као да држи академску беседу), почиње да прича о лепотама мађарског језика, и о човеку који је те лепоте уочио... Прича

им даље прелат и како је путовао у Рим да види гроб тог човека, чак каже и о чему је размишљао у том тренутку. Прелат је промашио тему, али како прекинути прелата? Састанак су лагано напуштали... Када је прелат видео да их је остало петорица или шесторица и он је напустио састанак. (Не знам да ли је причао и док је напуштао састанак.)

Пре него што осудите прелата замислите шта би се dogodило да је састанак успео. Замислите да су се сви учесници састанка потписали испод донетих закључака! Био би то савршен списак за ослободиоце. (Бојим се да после списка, закључке не би ни читали...) Прелат је изгледа знао, као и Ледерер уосталом, када је паметно одустати... („Јадни, Катulle, престани будалити / оно што пропада, узми да је пропало”, наводим по сећању, да и ту ова критика буде у духу књиге.)

И на крају, да откријем где је ова прича почела. (Када фудбалски тренери анализирају како се dogodило да приме гол, онда траже онај тренутак када је лопта, пре примљеног гола, изгубљена.)

Дакле, све је почело у минхенској пивници. Никома није било сумњиво што један човек у пивници не пије пиво већ воду!

Али та прича је из једне друге књиге.

Др Миливој НЕНИН
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
neninlok@yahoo.com

СТВАРНОСТ И ПАРАБОЛЕ

Тибор Варади, *Прошћивнародни осмех*, прев. Арпад Вицко, Академска књига, Нови Сад 2021

Познате су речи Франца Кафке које говоре о односу параболе и човекове слободe: следећи параболе претворићемо се у њих и бити ослобођени свих својих свакодневних брига. Ако параболу схватимо као поучну причу у поређењима која има пренесено значење (попут чувене параболе о вратару из *Процеса*), лако можемо стићи до питања: зашто нам је потребно пренесено значење да бисмо разумели стварност? Тибор Варади ће можда одговорити да нам је за разумевање довољна сама стварност, али само уколико се довољно удубимо у њу, јер значење је увек већ – пренесено! А то значи параболочно, посредовано кроз рад фигурације којој никако не успевају да умакну ни документа правне нарави, изложена знаним и незнаним, „меким” и „тврдим” интерпретативим притисцима унутар различитих историјских раздобља.